

Donkere wolken, ook over de Werkplaats

Anneke van Heertum

De Werkplaats, gebeurtenissen uit de periode mei 1939 tot maart 1941 zoals opgetekend in de notulen (minuten) van de wekelijkse Medewerkersssamenkomsten.

Bovenstaande periode staat vooral in het teken van twee onderwerpen, die steeds weer in de notulen worden beschreven: het eerste is het chronische en vaak nijpende geldgebrek (zodanig dat af en toe aan liquidatie van de Werkplaats werd gedacht) en het tweede is de oorlogsdreiging en later het omgaan met de oorlogssituatie, hoewel er in deze periode nog niet zoveel van de bezetting wordt gemerkt.

De aantekeningen over het laatste onderwerp heb ik samengevoegd tot onderstaand verhaal.

Op 31 aug. 1939 werd een brief geformuleerd door de Medewerkersssamenkomst aan de ministers van Defensie en van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om te protesteren tegen de mogelijke in beslagname van de Werkplaats voor inkwartiering van militairen. Deze Medewerkersssamenkomst was het besluitvormend orgaan van de Werkplaats; er was geen bestuur of iets dergelijks.

*Aan Z.E. den Minister van Defensie,
Z.E. den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
en de heer Commandant van het Veldleger.*

Mijne Heren,

Namens de Medewerkersssamenkomst, het besturende lichaam van de Werkplaats Kinder gemeenschap Bilthoven wend ik mij tot U naar aanleiding van het feit dat ons heden werd medegedeeld dat ons schoolgebouw in beslag wordt genomen ter inkwartiering van militairen. Wij gevoelen dat wij hiertegen met klem moeten protesteren. Want wij zijn van oordeel, dat het onderwijs en de opvoeding van de aan ons toevertrouwde kinderen ongestoord en zo goed mogelijk moet doorgaan, vooral in een tijd als de tegenwoordige, waar er toch reeds zoveel is dat hen onrustig kan maken en hun ontwikkeling kan schaden.

Ons inziens behoren daarom alle schoolgebouwen onaantastbaar te zijn, en evenals thans de kerken niet voor bivakken worden gebruikt.

In het bijzonder gevoelen wij het als onjuist als de Werkplaats Kindergemeenschap voor oorlogsdoeleinden zal worden gebezigd; dit niet alleen omdat deze zonder enige steun van de overheid is tot stand gekomen en wordt onderhouden, maar vooral omdat zij naast het onderwijs in technische zin de opvoeding tot gemeenschapsmens dus de liefde tot mensen van elk ras of geloof, en elke nationaliteit tracht te bevorderen.

Wij gevoelen dat juist een instelling als de onze in deze tijd meer dan ooit nodig is en dat niets dit werk mag belemmeren.

Daarom hopen wij dat gij zult willen bewerkstelligen dat zo spoedig mogelijk alle schoolgaande kinderen weer hun geregelde werk in hun eigen vertrouwde omgeving zullen kunnen opvatten en in het bijzonder dat wij onze arbeid weer in het eigen gebouw zullen kunnen vervolgen.

*Namens de Medewerkersssamenkomst,
C.Boeke*

Uiteindelijk werd de Werkplaats pas in 1943 door de Duitsers gevorderd; het ronde gebouw met al die kleine lokalen en ruimtes werd kennelijk door militaire autoriteiten als te onpraktisch ervaren.

Begin september 1939 ging het gerucht over een algehele evacuatie van Bilthoven in geval

van oorlog. De Medewerkersssamenkomst verzocht Kees Boeke om aan de burgemeester aan te bieden dat zij de algehele zorg en onderwijs aan 500 kinderen van diverse leeftijden op zich zou kunnen nemen, indien het Gemeentebestuur en de betrokken ouders deze aan haar zouden willen toevertrouwen.

Ook werd in sept. '39 uitvoerig gesproken over wat de medewerkers konden doen om te verhinderen dat de kinderen te veel in beslag genomen zouden worden door de alarmerende berichten in verband met de uitgebroken oorlog. Enerzijds wilde men de kinderen niet zenuwachtig en bang maken, anderzijds vond men het nodig en goed dat vooral de oudere kinderen op de hoogte waren van het wereldgebeuren.

Medio november '39 werd duidelijk dat in Nederland kinderen niet afzonderlijk van hun ouders geëvacueerd worden; verschillende gezinnen zullen in groepen van 50 worden verenigd. Alle inwoners die geëvacueerd zullen moeten worden, zullen elkaar in dezelfde stad of dorp weer vinden. Kees Boeke schreef hierover een brief aan de ouders.

Bilthoven 10 Nov. 1939

Aan de ouders en pleegouders,

*Onder de tegenwoordige omstandigheden lijkt het ons gewenst, dat wij even contact met U zoeken: Wij hebben nl. een circulaire ontvangen van de Burgemeester van De Bilt, waarin ons wordt meegedeeld, dat gerekend moet worden met de mogelijkheid, dat deze gemeente geëvacueerd zou moeten worden. Indien dit ooit zou gebeuren, zou het onze wens zijn gedurende zo'n periode zoveel mogelijk met alle kinderen van de Werkplaats samen te blijven doorwerken, vooral ook daar het in zo'n geval van groot gewicht zou zijn, dat het geregelde leven en werk van de kinderen zo weinig mogelijk onderbroken zou worden. Wij hopen dat U van hetzelfde gevoelen zijt. Gaarne zullen wij spoedig van U horen over deze aangelegenheid.
Met vriendelijke groeten,*

Namens de Medewerkers

C.Boeke.

In december '39 geeft Joop Westerweel aan dat hij principieel moeite heeft met het meedoen aan de door de overheid voorgeschreven verduisteringsoefeningen. Hij voelt dat de steeds herhaalde oefeningen de massa meer en meer inschakelen in een algemene mobilisatie voor oorlog en een volkomen fictief gevoel van veiligheid geven, waardoor elke actie voor vrede hoe langer hoe moeilijker wordt. Bij een

eventuele volgende oefening zal hij zijn huis niet meer verduisteren. (Joop Westerweel heeft een belangrijke rol gespeeld in het laten onderduiken van o.a. joodse Nederlanders, hij werd in 1944 gefusilleerd. In het Holocaust Memorial Yad Vashem in Jerusalem bevindt zich een plaquette te zijner nagedachtenis).

Februari 1940. Evacuatie: Het oorspronkelijke plan, dat de bevolking van Bilthoven eventueel geëvacueerd zou worden naar Noord-Holland is gewijzigd. Indien noodzakelijk zal een deel van de gemeente (het deel om het station) geëvacueerd worden naar de rest van de gemeente. De Werkplaats zal dan tot het ontvangende deel behoren. Kinderen blijven onder de directe zorg en verantwoordelijkheid van de ouders; internaatskinderen, waarvan de ouders elders wonen, zullen bij de eerste groep geëvacueerd worden.

In april besluit de Medewerkersvereniging om, gezien de tijdsomstandigheden, af te zien van het organiseren van het werkkamp (de WP ging dan altijd zo'n vier weken op kamp). Men weet van dag tot dag niet wat de toekomst zal brengen, daarom durft men de verantwoording niet aan om kinderen uit hun gezinnen te halen.

Vrijdag 17 mei 1940: Wij zijn samengekomen om te overwegen wat ons te doen staat sedert eergisteren de Duitse bezetting een feit is geworden. Waar mededeling ontvangen is van de Wethouder van Onderwijs, dat Maandag 20 Mei om 9 uur de scholen alhier weer geopend worden, besluiten wij de ouders dit mede te delen en hopen wij Maandag weer met ons werk te beginnen.

Voorzichtigheid is geboden met uitingen op politiek terrein. (nov. '40). Officiële circulaire over verboden boeken, over Oranje-demonstraties in scholen en over portretten van de koninklijke familie worden in de notulen genoemd.

Naar aanleiding van een in februari 1941 geplande kooruitvoering in Den Haag met een Haags orkest, ontspon zich tussen medewerkers en een aantal gele werkers een discussie over een principiële houding ten aanzien van samenwerking met groepen of instanties die als politiek gekleurd (=pro-duits)

bekend stonden. Allen waren het erover eens, dat in geen geval zelfs maar de schijn gewekt mocht worden dat de Werkplaats zou willen meewerken aan activiteiten met een anti-semitische richting. Gevoeld werd dat vooral een openbaar optreden vermeden moest worden wanneer dit tot een onnodig misverstand zou kunnen leiden. Anderen, waaronder Kees Boeke, zouden wel willen optreden en dan duidelijk stelling nemen met betrekking tot de houding van de Werkplaats jegens de joden. Uiteindelijk ging de kooruitvoering in Den Haag niet door, daar enige koorleden ernstige bezwaren bleven houden en alleen opgetreden kon worden als allen participeerden. Duidelijk blijkt, uit diverse opmerkingen in de notulen, dat het in die tijd al moeilijk werd voor joodse artiesten om een engagement te hebben of om eenvoudigweg op te treden.

Verschillende kinderen waren in die tijd (jan. '41) begonnen met het dragen van uitgesneden dubbeltjes als insignes. De heer Mollerus, inspecteur van politie, adviseerde om de kinderen aan te raden dit liever te vermijden om moeilijkheden te voorkomen. Ook in januari kreeg de school een ouderwetse radio met luidspreker cadeau. Men wilde proberen of deze behouden kon worden voor demonstratie- en leerdoeleinden. De luidspreker werd uitgeleend en de rest gedemonsteerd zodat het geen volledig ontvangtoestel meer gold. (Al in juli '40 werd een verbod uitgevaardigd tot het luisteren naar de Engelse radio). Vanaf 11 februari 1941 vond er een aantal onplezierige voorvallen plaats. Allereerst verdween er een aantal kostbare boeken op onverklaarbare manier; vervolgens werd tot driemaal toe de school, zowel binnen als

buiten, beklad met niet nader genoemde leuzen. Wel is duidelijk dat het leuzen waren, die de Werkplaats bij de bezettende overheid ernstig in discredit konden brengen. Na overleg met burgemeester Van der Borch besloot deze de politie extra bij de Werkplaats te laten surveilleren. Op 14 maart werd brand gesticht; deze veroorzaakte een enorme ravage. Toen bleek, dat de werker die van de ontvreemding der boeken werd verdacht, ook de school had beklad en de brand had gesticht. Het waarom van deze gedragingen werd, uit de notulen althans, niet duidelijk.

De Werkplaats staat in brand

Met het verslag van deze, voor de Werkplaats, schokkende gebeurtenissen eindigt het Minutenboek III van de Medewerksamenkomst van de Werkplaats Kinder-gemeenschap Bilthoven. Ik heb met plezier al lezend deze tocht door het verleden gemaakt.

Iedereen helpt mee met het uitzoeken van half verbrande boeken